МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 32 (71) № 1 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Берназюк Інна Миколаївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, суддя Верховного суду України

Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Іляшко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Клименко Олена Вікторівна – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Макаруха Зоряна Мар'янівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Пєтков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Скакун Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор, доцент кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Федоренко Владислав Леонідович – доктор хабілітований наук правничих, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Швачка Вікторія Юріївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор хабілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету, Жешув, Польща

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 6 від 3 лютого 2021 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Козинець О.Г., Калітник О.О.
НАДЗВИЧАЙНІ ВІЙСЬКОВІ СУДИ ЯК СКЛАДНИК СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЧАСІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1920 РР. 1

Мозолюк-Боднар Л.М.
ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ НА ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДИСЦИПЛІНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ 7

Сонько Я.В.
ОСОБЛИВОСТІ ЧУДНІВСЬКОЇ КАМПАНІЇ ТА ЇЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ 12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Колодій О.А.
ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ 17

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Guyvan P.D.
THE TEMPORAL ASPECT OF EXERCISING A SUBJECTIVE RIGHT AND FULFILLING A LEGAL OBLIGATION 23

Коробцова Н.В.
ВАДИ ВОЛІ ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ 29

Мирославський С.В., Плотнікова М.В.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В РАЗІ ВІДСТУПЛЕННЯ ЧАСТИНИ ПРАВА ВИМОГИ ЗА КРЕДИТНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ ІПОТЕКОЮ 34

Шабалін А.В.
ГЕНЕЗИС ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ 40

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пижова М.О.
СУТНІСТЬ СПРАВЕДЛИВОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ 46

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Лещинський В.П.
ПОВНОВАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА НАСЛІДКАМИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗАКОННІСТЮ ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ 51

Мельниченко Б.Б.
АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ ЯК ОСНОВНА ФОРМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ 57

Пайда Ю.Ю.
СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА 63

Сазонова А.О.
НЕЗАЛЕЖНА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ
З ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ФІЗИЧНИХ ОСІБ 72

Сарнацький М.А.
ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ 79

Ситніченко О.М.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ 86

Хачатурян В.Х., Хачатурян Т.Х.
ПРО ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРІЮ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ 91

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Катеринчук К.В.
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ОСОБИ»
У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 95

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Говорун Є.О.
ЗУПИНЕННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 100

Лоскутов Т.О.
ЩОДО КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 106

Сезонов В.С., Піддубна А.В.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБИРАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ
ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 111

Юрків Р.Р.
ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
ПІДКУПУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ 120

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Череватий М.Ю.
СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЕТАПУ 126

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ

Тильчик В.В., Чигрина Г.Л.
МЕТОДОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ЯК ФАХІВЦІВ
У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО В УКРАЇНІ 132

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 139

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Kozynets O.H., Kalitnyk O.O.
EMERGENCY MILITARY COURTS AS A COMPONENT JUDICIAL SYSTEM OF THE NATIONAL LIBERATION COMPETITIONS OF 1917–1920 ..... **1**

Mozoliuk-Bodnar L.M.
THE INFLUENCE OF LEGAL ENGINEERING ON STRENGTHENING STATE DISCIPLINE: THEORETICAL ASPECT OF RESEARCH **7**

Sonko Ya.V.
PECULIARITIES OF THE CHUDNIV CAMPAIGN AND ITS HISTORICAL AND LEGAL CONSEQUENCES **12**

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kolodii O.A.
FUNCTIONS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE UKRAINIAN PEOPLE: CONCEPTS, SIGNS AND CLASSIFICATION **17**

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Guyvan P.D.
THE TEMPORAL ASPECT OF EXERCISING A SUBJECTIVE RIGHT AND FULFILLING A LEGAL OBLIGATION **23**

Korobtsova N.V.
DEFECTS OF WILL WHEN CONCLUDING AGREEMENTS ON THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES **29**

Myroslavskyi S.V., Plotnikova M.V.
PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT IN CASE OF THE PARTIAL CONCESSION OF THE CHOSE IN ACTION FOR CREDIT OBLIGATIONS SECURED BY A MORTGAGE **34**

Shabalin A.V.
GENESIS OF CIVIL-PROCEDURAL PROCEEDING OF PROPERTY RIGHTS TO LAND IN EUROPEAN LAW **40**

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Pyzhova M.O.
THE ESSENCE OF FAIR PAY **46**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Leshchynskyi V.P.
POWERS OF THE ADMINISTRATIVE COURT AS A RESULT OF JUDICIAL CONTROL OVER THE LEGALITY OF PERMITTING ACTIVITIES IN THE FIELD OF URBAN PLANNING **51**

Melnychenko B.B.
ADMINISTRATIVE ACT AS THE MAIN FORM OF PUBLIC MANAGEMENT **57**

Paida Yu.Yu.
THE ESSENCE AND SPECIFIC FEATURES OF INTERACTION
OF PUBLIC ADMINISTRATIVE BODIES WITH DIFFERENT AREAS OF LAW **63**

Sazonova A.O.
INDEPENDENT PROFESSIONAL ACTIVITY AND ITS RELATIONSHIP
WITH ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF INDIVIDUALS **72**

Sarnatsky M.A.
FOREIGN EXPERIENCE APPLICATION ONTO FORMATION AND IMPLEMENTATION
OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF BANKRUPTCY IN UKRAINE **79**

Sytnichenko O.M.
CERTAIN ASPECTS OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION
OF INFORMATION SECURITY **86**

Khachaturian V.Kh., Khachaturian T.Kh.
THE ORIGIN AND HISTORY OF LEGAL REGULATION OF BANKING IN UKRAINE **91**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Katerynchuk K.V.
PROBLEMS OF DEFINING THE CONCEPT OF "HARM TO THE HEALTH
OF A PERSON" IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE **95**

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Hovorun Ye.O.
SUSPENSION OF TIME LIMITS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION **100**

Loskutov T.O.
ON THE CRITERIA FOR DETERMINING THE ADMISSIBILITY
OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS **106**

Sezonov V.S., Piddybna A.V.
PROBLEMATIC ISSUES OF COLLECTION AND USE
OF DOCUMENTS AS SOURCES OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS **111**

Yurkiv R.R.
THE PECULIARITIES OF PLANNING THE INVESTIGATION
OF MEDICAL WORKERS BRIBERY **120**

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Cherevatiy M.Yu.
JUDICIAL REFORM IN UKRAINE:
PROBLEMS AND TASKS OF THE PRESENT STAGE **126**

JURIDICAL DEONTOLOGY

Tylchyk V.V., Chyhryna H.L.
TRAINING METHODOLOGY FOR LAWYERS AS THE SPECIALISTS IN FINANCIAL
INVESTIGATIONS: THE WORLD'S EXPERIENCE AND ITS USE IN UKRAINE **132**

INFORMATION ABOUT AUTHORS **139**

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ

УДК 378.14+343.1
DOI https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/23

Тильчик В.В.
Університет державної фіскальної служби України

Чигрина Г.Л.
Університет державної фіскальної служби України

МЕТОДОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ЯК ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО В УКРАЇНІ

Вивчення світового досвіду організації юридичної освіти дало змогу сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань: 1) до освітньо-професійних програм підготовки юристів доцільно включати вибіркові дисципліни економічного спрямування («Основи бухгалтерського обліку», «Основи податкового обліку», «Міжнародні стандарти аудиту», «Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансових розслідувань» тощо); 2) освітні програми доцільно адаптувати до особливостей подальшої роботи випускника не тільки у структурах публічного права, але й недержавного сектора економіки (наприклад, надання консалтингових послуг для бізнесу тощо); 3) державні Стандарти підготовки юристів доцільно періодично перезатверджувати, оновлюючи їх відповідно до вимог практики та світового досвіду організації навчального процесу юристів; 4) організація навчального процесу, зміст навчання, система оцінювання знань майбутніх юристів та підбір науково-педагогічного складу – прерогатива вузу, але вони мають бути студенто та практико орієнтованими. Такий підхід породжуватиме здорову конкуренцію, підвищуватиме авторитет та престиж вітчизняних вузів; 5) готовність та спроможність викладача (лектора) опанувати нові методи викладання, використовувати сучасні технології в навчальному процесі краще за все оцінять студенти шляхом бажання чи небажання вивчати запропоновані викладачем дисципліни та опановувати професію юриста в Україні, а не за її межами; 6) конкурентоспроможний юрист формується тільки в результаті наполегливого самостійного вивчення змісту нормативно-правових актів, ознайомлення з юридичною практикою та іншою фаховою літературою. Майбутні спеціалісти у сфері фінансових розслідувань мають до своїх юридичних знань додати ще й економічні.

Ключові слова: *юрист, фінансові розслідування, навчально-професійна програма, навчальний процес, юридична освіта.*

Постановка проблеми. Юрист як фахівець перш за все повинен мати фундаментальні знання у сфері права. Але юристу, який позиціонує себе як спеціаліст у сфері фінансових розслідувань, не обійтися без професійних економічних знань. Відповідно, запропоновані освітньо-професійні програми підготовки юристів у сфері фінансових розслідувань, щоб бути привабливими для абітурієнтів, серед вибіркових мають пропонувати навчальні дисципліни економічного спрямування.

Як показали дослідження всеукраїнського щотижневого професійного видання «Юридична газета online» (далі – «ЮГ») [1], щороку дедалі більше українських студентів роблять вибір на користь отримання юридичної освіти за кордоном. Серед причин – невідповідність освітніх програм професійним вимогам, які ставляться до юристів роботодавцями, зокрема юристів, як фахівців у сфері фінансових розслідувань.

Метою кореспондентів «ЮГ» було на прикладі «персональних історій успіху» респонден-

тів допомогти потенційним студентам зважити власні «за» і «проти», перспективи професійного розвитку та розкрити механізми здобуття правової освіти в західному світі [1].

Постановка завдання. *Метою* нашого дослідження є визначення особливостей процесу підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань та, враховуючи світовий досвід, сформулювати рекомендації щодо удосконалення цього напряму освітньої діяльності в Україні.

Поставлена мета зумовила постановку та вирішення таких *завдань*:

– проаналізувати світовий досвід підготовки юристів;

– визначити особливості процесу підготовки юристів в Україні, у тому числі – юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань;

– сформулювати рекомендації щодо удосконалення системи підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показало проведене нами дослідження, нормативно-правові акти України не містять терміна «*фінансові розслідування*». Для національної правової системи та юридичної терміносистеми словосполучення «фінансові розслідування» є запозиченим із міжнародного дискурсу. Цей термін активно вживають у своїх документах міжнародні організації, створені для боротьби з відмиванням грошей (коштів, майна), серед яких Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (англ. Financial Action Task Force on Money Laundering – (FATF)) та її регіональні організації (APG, CFATF, ESAAMLG, GAFISUD, PS-R-EV, COMMITTE), так звана Егмонтська група [2].

FATF під «*фінансовими розслідуваннями*» (виділено – нами) розуміє розслідування «*фінансових справ*» (виділено – нами), що мають відношення до злочинної діяльності, з *метою* виявлення масштабу злочинних мереж та/або масштабів злочинності, виявлення та відстеження доходів від злочинів, коштів терористів чи іншого майна, які підлягають або можуть підлягати конфіскації, і розробки (*формування* – уточнення наше) доказів, які можуть бути використані в кримінальному судочинстві [3, с. 141].

Виходячи із поставленої FATF мети та враховуючи транснаціональний характер організованої злочинності, можна зробити *висновки*, що «фінансове розслідування» як *діяльність (процес)* може здійснюватися:

– *як у межах однієї держави, так і на міждержавному рівні* (залежно від масштабу злочинних мереж та/або масштабів злочинності, місця (місць) знаходження доходів (майна, фінансів), одержаних від вчинених злочинів (за чинним Кримінальним кодексом України – кримінальних правопорушень) [4], коштів терористів чи іншого майна, а також знаходження осіб, причетних до злочинної діяльності, потерпілих та свідків, місця (місць) знаходження доказів, які можуть бути використані у кримінальному судочинстві тощо);

– розслідування «фінансових справ», що мають відношення до злочинної діяльності [3], і досудове розслідування кримінальних правопорушень (кримінальних справ) [4] – це не тотожні поняття. Термін «фінансова справа» є таким же узагальненим, як і «фінансові розслідування».

Викладене доцільно враховувати під час формування змісту освітніх програм, які передбачають підготовку фахівців у сфері фінансових розслідувань. Погоджуємось із думкою Ю. Федорченка, що саме освітні програми є одним із ключових елементів забезпечення якості вищої освіти. При цьому повноцінна освітня програма є органічним поєднанням навчальних програм, за якими вивчаються окремі навчальні дисципліни [5].

Враховуючи орієнтацію України на загальносвітові фундаментальні цінності та євроінтеграційні процеси, юристи як фахівці у сфері фінансових розслідувань, мають бути здатними прогнозувати події, приймати рішення та передбачати їх можливі наслідки. Відповідно, навчальні програми доцільно адаптувати до особливостей подальшої роботи випускників не тільки у структурах публічного права, але й у недержавному секторі економіки (наприклад, надання консалтингових послуг для бізнесу тощо).

Як показує власний досвід, студенти позитивно сприймають, коли у процесі викладання обов'язкових навчальних дисциплін викладачі враховують кваліфікаційні особливості запропонованої освітньо-професійної програми. Наприклад, Освітньо-професійна програма «Фінансові розслідування» для бакалаврів – навчальна дисципліна «Кримінальний процес». Викладач зупиняється на процесуальних особливостях проведення обшуку в житлі та фіксації його результатів. При цьому увага студентів може бути звернена також і на особливості процесуальної фіксації результатів обшуку, проведеного під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері економіки та/чи фінансів. Такі приклади контрастують між собою і краще запам'ятовуються студентам. Особливо ефективним буде запропонований нами

досвід викладання, коли викладачі всіх навчальних дисциплін, задіяні в реалізації освітньо-професійної програми підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань, враховують та підкреслюють специфіку (особливість) освітньо-професійної програми, яку вивчає студент та її відмінність від інших бакалаврських програм підготовки юристів. За таких умов привабливою буде не тільки освітньо-професійна програма, але і вуз, який пропонує подібні програми.

Щоб досягти цієї мети, викладач, який готує юристів для сфери фінансових розслідувань, сам повинен мати досвід розслідування фінансових правопорушень, вміти міркувати креативно і подавати матеріал нестандартно.

В.І. Пліско, на нашу думку, слушно зробив висновок про те, шо нині суттєво змінюється завдання вищої школи щодо професійної підготовки юристів. Для цього потрібен викладацький корпус із новим аналітичним та разом із тим конструктивним характером мислення, оскільки вирішення проблеми вищої професійної освіти є неможливим без підвищення інтелектуальної культури, обов'язкового подолання застарілих звичок, стереотипів, консерватизму в педагогічній науці і практиці [6].

До викладеного ми додали б, що освітній процес України потребує системних змін, які б стосувалися не тільки форм подачі інформації студенту, але й оцінки знань студента та організації навчального процесу взагалі. Системні зміни мають стосуватися також і процесу підготовки юристів, зокрема фахівців у сфері фінансових розслідувань. При цьому доцільно враховувати і запроваджувати світовий досвід підготовки юристів, але кращі традиції вітчизняного освітнього процесу докорінно знищувати не варто.

Сучасний світовий досвід організації юридичної освіти, зміст освітніх програм та системи контролю знань студентів проаналізуємо, використовуючи дослідження «ЮГ» [1], про яке ми вже згадували вище.

Так, Яртур Відан, який закінчив в Україні юридичний факультет Ужгородського національного університету, а на момент опитування (2018 рік) навчався в докторантурі Карлового Університету (Чехія, Прага), паралельно працюючи у празькому офісі міжнародного адвокатського бюро помічником адвоката, зазначив, що у Празі його найглибше вразила різниця у ставленні студентів до навчання. У Чехії навчання у вузі – складний процес подолання високої і дуже непростої вершини, успішність якої визначається масою витрачених інтелектуальних зусиль. В Україні навчання в університеті сприймається більшістю молодих людей та їх батьків як обов'язковий життєвий проміжний етап між школою і роботою. Визначальними факторами тут не завжди виступають наполегливість та підсумковий рівень професійних знань. Зважаючи на це, Яртур радить викладачам і студентам в українських університетах більше працювати з аналізом актуальних тенденцій у сфері *практичного* застосування права [1]. Поділяючи думку молодого юриста, також вважаємо, що студент, розуміючи, яке значення надалі, у процесі виконання професійних обов'язків, будуть мати отримані знання і як вплинуть на його кар'єрне зростання, серйозніше буде ставитися до навчання. Завдання викладача – постійно акцентувати увагу студента на можливості практичного застосуванні отриманих знань.

Заслуговує на увагу також думка Яртура Відана про необхідність лібералізувати організацію навчального процесу. Студент повинен мати індивідуальну освітню траєкторію, тобто можливість на власний розсуд складати розклад семінарів та екзаменів, фільтрувати предмети, які бажає вивчати і які його не цікавлять. Таким чином буде можливість профілювати власну підготовку, починаючи вже з першого курсу [1]. Повністю погоджуємося, що студенто орієнтована організація навчального процесу завжди приваблює абітурієнтів. Вузи повинні максимально йти на зустріч студентові. Але при цьому правила гри мають бути прозорими. Від студента вимагається якість засвоєних знань. Яким чином особисто кожен із студентів це робитиме – це вибір студента, а не проблема вузу. Але вуз має забезпечити студента необхідними електронними та паперовими навчальними, дидактичними матеріалами, методичними рекомендаціями, очними та заочними консультаціями викладачів тощо.

Ярослав Любченко, який отримав юридичну освіту у Ризькій вищій школі права, також наголошує на тому, що основна відмінність зарубіжних університетів порівняно з вітчизняними – *орієнтація на практику, а не теорію*. Так, курс із міжнародного права в Ярослава викладав професор Tjaco T. van den Hout, який протягом 9 років був секретарем Постійного арбітражного суду в Гаазі (Permanent Court of Arbitration), а також дипломатом Нідерландів. Цей професор ніколи не писав дисертацій, але вже давно викладає в університетах. Враховуючи практичний досвід цього викладача, слухати його лекції неймовірно цікаво. Зокрема, в університет приїзжав посол Японії та розповідав про плани країни на майбутнє,

географічних сусідів та ставлення до праці. Такі зустрічі, на думку Ярослава, є набагато корисніші, ніж тонни найкращих посібників, оскільки дають змогі дізнатися про практичні аспекти, розвинути комунікаційні навички, завести нові цікаві знайомства. Ярослав також поділився враженнями щодо відмінної від української *методики проведення занять*. За кордоном немає лекцій у традиційному для України розумінні, коли група студентів, під запис, слухає монотонне читання лектором завчасно підготовленого тексту. Натомість студенти приходять на заняття вже підготовленими (тема заняття оголошується заздалегідь), із переліком питань, які виявилися незрозумілими чи які студент бажає виставити на обговорення. Саме ж заняття, як правило, проходить у формі жвавої, а головне – цікавої дискусії. Лектор тут виступає лише модератором. Поділяємо думку Ярослава Любченка, що такі підходи до організації навчального процесу юристів варто запозичити. Особливо ефективними можуть бути лекції для юристів у сфері фінансових розслідувань, якщо до їх читання залучати фахівців із практичним досвідом роботи: аудиторів, слідчих, працівників митної служби, банків та інших фінансових установ.

Святослав Грігораш, який отримав диплом бакалавра у Дніпровському університеті імені Олеся Гончара, згодом навчався на магістерській програмі з міжнародного права та права ЄС Вільнюського університету (Литва), також зазначив дві позитивні риси, які, на його погляд, є ефективними і допомагають студентам краще засвоїти матеріал. Перша – методика проведення лекцій, де замість нудного лектора, який читає сухий академічний текст, студент отримує «живе» спілкування. Друга риса – черговість вивчення предметів. Студенти магістратури Вільнюського університету вивчають одну дисципліну протягом 2-3 тижнів і одразу здають за нею іспит, що позитивно впливає на засвоюваність навчального матеріалу і не «розпилює» студента одразу «на все». Ми додали б до сказаного, що при грамотно розробленій і застосованій структурно-логічній схемі освітні програми вдало поєднують нормативні та вибіркові дисципліни, забезпечуючи майбутніх юристів якісними знаннями, які будуть сприяти їхньому кар'єрному росту та примножувати авторитет вузу. У разі підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань – студенто та практико орієнтована навчальна програма дозволяє гармонійно поєднувати навчальні дисципліни правового та економічного спрямування та готувати конкурентоздатних спеціалістів.

Ніка Аврамчук, яка на час опитування здобувала ступінь магістра в Києво-Могилянській академії та раніше провела повний навчальний рік за обміном в Ягелонському університеті у Кракові (Польща), розповіла, що ніхто не змушує студентів ходити на пари. Викладачу байдуже, як ти отримаєш знання, а лекції і семінари не є обов'язковими як такі (екзамен можеш здати і без них). Підручники є більш комплексними, зокрема з права ЄС мали тільки один підручник з усіма важливими питаннями та кейси додатково. Крім того, в університеті діє електронна система запису на дисципліни і взагалі можна отримати усі адміністративні послуги, що дуже зручно [1]. Як ми вже зазначали, відвідування лекційних та інших форм занять також вважаємо не обов'язковим для студента. Але, на нашу думку, багато залежить від лектора. Якщо лекції цікаві, подача інформації нестандартна, лектор має практичний досвід роботи – студенти самі будуть приходити на заняття і вибирати навчальні дисципліни, які він викладає. Окрема тема – методичне забезпечення. Багато навчальних дисциплін, особливо вибіркових, потребують більш якісного методичного забезпечення. З огляду на те, що законодавство в Україні постійно змінюється, це можуть бути якісні конспекти лекцій. Але, на жаль, окремі лектори самі не слідкують за змінами законодавства і не оновлюють свої знання, не говорячи вже про студентів.

Порівнюючи процес підготовки юристів в Україні та Польщі, Марина Мокрецька, випускниця юридичного факультету КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, яка на час опитування навчалася за стипендією Уряду Польщі на магістерській програмі Studium Europy Wschodniej у Варшавському університеті (Польща), зазначила, що у Варшавському університеті викладач лише вказує дорогу до знань, а нагромаджувати та розширювати їх має виключно сам студент. Весь процес навчання розрахований на самостійне вивчення та поглиблення студентом своїх знань, виключно на особистому бажанні та мотивації. Українська система навчання, на думку Марини, має перевагу в тому, що викладач надає повний систематизований виклад необхідного матеріалу і це економить час студента. Але, за нашим власним досвідом, навіть систематизований викладачем матеріал окремі українські студенти не бажають опановувати, не говорячи про необхідність самостійного відбору та систематизації інформації в бібліотеці. Бібліотека у Варшавському університеті, за словами Марини, є «другим домом» для студента.

Жодного підручника тут не видається, є так звані «силабуси», де поряд з описом змісту навчальної дисципліни, вказується література, необхідна для вивчення. Інколи буває, що деякі з книжок недоступні до читання поза бібліотекою. Через це під час екзаменів бібліотека працює цілодобово, щоб кожен мав змогу прийти та ознайомитися з необхідною літературою. Саме необхідність самостійного вивчення матеріалу Марина радить додати до навчального процесу в українських вузах і ми погоджуємося з її думкою [1]. Повністю погоджуючись, вважаємо, що справжній юрист формується тільки в результаті наполегливого самостійного вивчення змісту нормативно-правових актів, ознайомлення з юридичною практикою та іншою фаховою літературою. Не є виключенням і майбутні фахівці у сфері фінансових розслідувань. Але вони мають до своїх юридичних знань додати ще й економічні.

У випадку Михайла Іскри система навчання в Коледжі Європи дещо нагадувала заочну форму: викладачі прилітали до студентів із різних університетів 3-4 рази на семестр, проводили заняття повні 2 дні, давали дуже об'ємне «домашнє завдання» і наприкінці семестру приймали екзамен. Заняття були сумішшю лекції та практичного заняття: викладач робить презентацію по темі, а пізніше дає якесь практичне завдання для вирішення або розмішує свою лекцію доповідями та презентаціями студентів, які отримують завдання заздалегідь. При цьому за свої доповіді та презентації студент не отримує жодних балів – оцінка формується виключно за результатом екзамену [1].

Така система, на думку Михайла, є дуже ефективною для магістратури, оскільки студент опановує матеріал у бібліотеці і витрачає час викладача (і свій час також) на обговорення складних та незрозумілих моментів та вирішення практичних завдань. Однак він не впевнений, що така система була б ефективною для підготовки бакалаврів. Екзамени на правничому факультеті College of Europe усі письмові, а імена студентів – зашифровані, тобто викладач, оцінюючи роботу, не знає, чий текст перевіряє [1].

Українські студенти не звикли до такої форми організації навчального процесу та системи оцінювання знань. Необхідність накопичення певної кількості балів кожним студентом, оцінювання кожного виду роботи студента, на нашу думку, створює поле для корупції, перетворюючи викладача на бухгалтера, який постійно підраховує бали студентів.

Випускник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого та магістр у галузі інтелектуальної власності у University of New Hampshire School of Law (Конкорд, штат Нью-Гемпшир, США) Іван Чайка, аналізуючи американський процес підготовки юристів, зауважив, що вітчизняним вузам доцільно було б перейняти: інтернет-системи комунікації та оцінювання знань; практику запровадження більш глибшої спеціалізації на перших курсах по окремих навчальних дисциплінах; «кваліфікаційну більшість» для практичного контенту замість теоретичного «предмет, метод і функції»; значну свободу побудови курсу для викладача і заборону «начитки з листочка» лекцій; роботу в юридичних клініках як окремий посилений предмет тощо. Хоча частина із цього вже впроваджується в Україні, поки що «old school» все-таки залишається, констатує молодий правник [1].

Досить позитивні враження залишилися в Івана Чайки від інтерактивної подачі матеріалу більшістю викладачів в університеті: були онлайн-статті, презентації, судові справи, аналітика, власні книжки, відео, роздатковий матеріал, особисті консультації. У результаті він мав десять предметів за рік, де більше половини обрав сам (за виключенням 3-4 обов'язкових) [1]. Щодо кількості предметів та можливості їх обирати, на нашу думку, кожен вуз може вирішувати самостійно, затверджуючи відповідну навчальну програму. Але, як показує власний досвід, надмірна кількість навчальних дисциплін – не сприяє якості підготовки майбутніх юристів та популярності запропонованих вузом навчальних програм.

Наталя Тужеляк, що захистила кандидатську дисертацію за правничим напрямом у Національній академії внутрішніх справ, розповіла «ЮГ» про свій досвід вступу та навчання в Університетському коледжі Лондону. Фокусом навчання у цьому випадку було вивчення арбітражу, комерційного вирішення спорів, а також міжнародного приватного та публічного права.

За її словами, на рівні магістратури надзвичайно важливою є змога студентів вибирати предмети для вивчення. Протягом першого тижня навчання студент відвідує вступний курс, на якому представлені всі модулі, які пропонує університет. Можна прийти і послухати 5-хвилинні лекції від професора, який викладатиме курс, познайомитися, задати запитання. Це однозначно допомагає студенту зробити правильний вибір [1].

Другою відмінністю від вітчизняного підходу в освіті Наталя Тужеляк називає кількість модулів, оскільки її магістерська програма протягом

року складалася із вивчення загалом 4 предметів (із 30 кредитів кожен) і написання магістерської роботи. При цьому кількість предметів у додатках до українських дипломів Наталі неодноразово дивувала англійських колег і ставала предметом довгих пояснень і дискусій [1]. Поділяємо думку Наталі. Як ми вже зазначали вище, обмеження кількості модулів тільки підвищить якість підготовки юристів.

На час опитування Наталя Тужеляк продовжувала освіту у Великобританії і здобувала рівень бакалавра для того, щоб кваліфікуватися як англійський юрист. За її словами, бакалаврська програма для правників там складається з десяти предметів. Після цього студенти роблять вибір: стати барістером (судовим адвокатом) чи солісітером (юристом без права представляти клієнта в суді). Таким чином, відповідно до свого вибору, вони вивчають процесуальну частину протягом однорічного практичного курсу Legal Practice Course, якщо бажають стати солісітерами або Bar Professional Training Course, або барістерами. Проте на цьому їхнє навчання не завершується: після навчання загальною тривалістю 4 роки студенти проходять дворічний тренінг в юридичній фірмі або однорічний тренінг в адвокатській колегії (залежно від вибору професії) [1].

На бакалаврaті британські студенти-правники не вчать ні теорію держави і права, ні історію держави і права зарубіжних країн та інші, на думку Наталі, «абсолютно зайві предмети». Втім, за бажання, студент може вчити ці дисципліни уже на магістратурі чи в докторантурі [1].

Перевірка знань у британському вузі є окремим питанням. Усі екзамени на рівні магістратури та бакалаврату – письмові. Три питання, три години, ручка, папір, у деяких випадках – закони чи витяги із законів. Усе інше потрібно знати. Списування, або академічна нечесність (academic dishonesty), як це називається в Англії, жорстоко карається, у т.ч. виключенням з університету. На екзамені також не обійтися й простими відповідями, оскільки екзаменаційні питання вимагають застосування знань до практичних ситуацій або пропонують написати критичне есе на запропоновану тему [1].

Навчаючись права в Лондоні, за словами Наталі, варто багато готуватися. Коментарі на семінарах жодним чином не оцінюються і не впливають на фінальний результат, оскільки, в принципі, питання для дискусій побудовані таким чином, щоб на них не було «поганої» чи «хорошої» відповіді. Все, що має значення, – обґрунтування і захист своєї думки [1]. Погоджуємося з тим, що юрист має вміти грамотно і переконливо відстоювати власні думки. Навчитися цьому можна, але для цього не достатньо кваліфікованого викладача, студент повинен мати власні знання та належний запас юридичної лексики.

Зі слів Наталі, з метою формування знань студентів, зокрема майбутніх юристів, бібліотеки в університеті працювали цілодобово. Наталя також зазначила, що до Лондону вона ніколи в бібліотеках не вчилася. Якщо врахувати, що в Англії 80% навчання – це самонавчання, то неважко зрозуміти, чому бібліотека стає другим домом студента. Після закінчення університету, до речі, всі студенти Університетського коледжу Лондону отримують картку випускника, що дає змогу користуватися книгами та електронними ресурсами бібліотеки протягом всього життя [1]. Поєднуємо думку Наталі про те, що так має стати і в Україні. Особливо це стосується юристів, де самоосвіта та самонавчання мають бути правилом, а не винятком. Але для цього і українські бібліотеки мають бути іншими. Не всю правову інформацію можна і потрібно отримувати з Інтернету. Але паперові носії необхідно оновлювати, бібліотечні фонди поповнювати, а не виділяючи кошти на бібліотеку за залишковим принципом і сподіваючись, що викладачі своїми науковими та методичними працями самі наповнять бібліотечний фонд.

Вивчення світового досвіду організації юридичної освіти дало змогу сформулювати такі рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань:

– до освітньо-професійних програм підготовки юристів доцільно включати вибіркові дисципліни економічного спрямування (наприклад: «Основи бухгалтерського обліку», «Основи податкового обліку», «Міжнародні стандарти аудиту», «Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансових розслідувань» тощо);

– освітні програми доцільно адаптувати до особливостей подальшої роботи випускника не тільки у структурах публічного права, але й недержавного сектора економіки (наприклад, надання консалтингових послуг для бізнесу тощо);

– державні Стандарти [7; 8] підготовки юристів доцільно періодично перезатверджувати, оновлюючи їх відповідно з вимогами практики та світовим досвідом організації навчального процесу юристів;

– організація навчального процесу, зміст навчання, система оцінювання знань майбутніх юристів та підбір науково-педагогічного складу –

прерогатива вузу, але вони мають бути студенто та практико орієнтованими. Такий підхід породжуватиме здорову конкуренцію, підвищуватиме авторитет та престиж вітчизняних вузів;

– готовність та спроможність викладача (лектора) опанувати нові методи викладання, використовувати сучасні технології в навчальному процесі краще за все оцінять студенти шляхом бажання чи небажання вивчати запропоновані викладачем дисципліни та опановувати професію юриста в Україні, а не за її межами;

– конкурентоспроможний юрист формується тільки в результаті наполегливого самостійного вивчення змісту нормативно-правових актів, ознайомлення з юридичною практикою та іншою фаховою літературою. Майбутні спеціалісти у сфері фінансових розслідувань мають до своїх юридичних знань додати ще й економічні.

Список літератури:

1. Study abroad: закордонна освіта очима українських правників. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/study-abroad-zakordonna-osvita-ochima-ukrayinskih-pravnikiv.html (дата звернення: 08.11.2020).

2. Егмонтська група (створення і діяльність). URL: https://thelib.info/tehnologii/2910785-egmontska-grupa-stvorennya-i-diyalnist/ (дата звернення: 22.11.2020).

3. Рекомендации ФАТФ. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения / Пер. с англ. Москва : Вече, 2012. 176 с. URL: https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF-40-Rec-2012-Russian.pdf (дата звернення: 22.11.2020).

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами і доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415 (дата звернення: 22.11.2020) (по тексту – КК України).

5. Федорченко Ю. Про формування і реалізацію освітніх програм ЗВО. URL: https://osvita.ua/vnz/reform/62689 (дата звернення: 10.11.2020).

6. Пліско В.І. Теоретичні і методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Академія педагогічних наук України ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. Київ, 2004. 44 с.

7. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.08.2020 р. № 1053. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/08/081-pravo-magistr.pdf (дата звернення: 20.11.2020).

8. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1379. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf (дата звернення: 20.11.2020).

Tylchyk V.V., Chyhryna H.L. TRAINING METHODOLOGY FOR LAWYERS AS THE SPECIALISTS IN FINANCIAL INVESTIGATIONS: THE WORLD'S EXPERIENCE AND ITS USE IN UKRAINE

The study of the world experience of organizing legal education enabled to formulate the following recommendations aimed at improving the process of training lawyers as specialists in the field of financial investigations: a) it is advisable to include disciplines of the economic direction (for example: "Fundamentals of Accounting", "Fundamentals of Tax Accounting", "International Auditing Standards", "Information and analytical support of financial investigations", etc.) in educational and professional training programs for lawyers, in the list of disciplines that are studied by the student's choice; b) it is recommended to adapt educational programs to the peculiarities of the graduate's future work not only in the structures of public law, but also in the non-state sector of the economy (e.g., provision of consulting services for business, etc.); c) it is advisable to periodically re-approve state standards for training lawyers, updating them in accordance with the requirements of practice and world experience in organizing the educational process of lawyers. d) Organization of the educational process, content of the studied information, system of assessing the knowledge of future lawyers and selection of the teaching staff are the prerogative of the university, but they should be student- and practice-oriented. This approach will generate healthy competition, increase the authority and prestige of domestic universities, including legal ones.

A competitive lawyer is formed only as a result of persistent independent study of the content of regulatory legal acts, familiarization with legal practice and other professional literature. Future specialists in the field of financial investigations should add economic knowledge to their legal knowledge.

Key words: *a lawyer, financial investigations, educational and professional program, educational process, legal education.*

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 32 (71) № 1 2021

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 15,51. Ум. друк. арк. 16,97. Зам. № 0321/82
Підписано до друку 04.02.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.